

La dona a l'antic Egipte

INTRODUCCIÓ

Abans de començar a analitzar la problemàtica al voltant de la investigació de la situació i del paper de la dona a l'Antic Egipte, i que com que aquest text va destinat en un principi al lector/a no especialista en Egiptologia, creiem necessari plantejar algunes qüestions prèvies per a la comprensió d'allò que ara tractarem. Qüestions que es refereixen a la situació social de l'Antic Egipte i on enmarcarem la dona. Aquesta situació s'allunya tant d'allò que es podria suposar *a priori* que corre el risc de sorprendre al lector/a erudit/a, però no avisat, que només disposa d'una opinió formada només per criteris simplistes, basada com a molt en velles lectures o textos que avui dia s'han de desestimar.

Recordem, en primer lloc, que Egipte és el primer estat territorial centralitzat de la història. Al llarg d'una evolució mil·lenària, l'estat faraònic perfeccionà progressivament els seus mecanismes de control de la producció. Ara bé, aquest mateix estat faraònic no deixà mai d'explicitar els principis de reciprocitat amb els seus administrats, cosa que era el fonament jurídic últim en el qual es basava. Malgrat que és obvi que l'estat retomava menys en serveis que el que havia rebut en prestacions i tributs, aquest desequilibri es mantingué en termes relativament moderats, fet que el convertí, en definitiva, en tolerable pels administrats.

Respecte a allò que podrien anomenar superestructura ideològica, observem paral·lelament el desenvolupament d'una línia de pensament de caràcter molt elevat que portà a l'aparició de l'humanisme a Egipte ja des de l'Imperi Antic i que preconitzava un respecte integral per a l'individu, fos quina fos la seua condició i d'acord amb uns principis teòrics perfectament vàlids avui en dia. Per altra banda, la mateixa religió egípcia, basada en principis morals, concedia l'esperança de la immortalitat a qualsevol egipci, per pobre que fos, a partir del Primer Període Intermediari.

Els antics egipcis estaven convençuts de viure en el millor dels llocs: d'aquí que el paradís que concebien en el Més Enllà no fos sinó un contrafaïment d'Egipte on podien viure, treballant, eternament.

La situació de la dona ve a trobar-se en correlació amb la situació general de tots els habitants de l'antic Egipte. Donada l'amplitud d'aquest tema hem decidit centrar-nos en tres aspectes que ens semblen suficientment interessants i

* Professor d'Història Antiga de la Universitat de Barcelona.

significatius, a més de perfectament documentats, i que són: 1. Dona i mitologia; 2. Dona i poder; 3. Dona i vida quotidiana.

1. DONA I MITOLOGIA

S'ha parlat intensament al passat de matriarcat primitiu a Egipte. El seu principal fonament en l'aspecte religiós serien les deesses-mares, que se suposava originàries de tots i cadascun dels nomos. Però no existeixen proves al respecte, i a més, originàriament, als nomos hi havia déus i deesses que s'unien en parelles i després en tríades per efecte de les aliances conjunturales que s'establien entre els diferents nomos en temps pre-dinàstics.

Volem resaltar també que allò que s'anomena «trets externs de la feminitat» apareixen ja comptats i realçats als mites egipcis. Així, resulta tòpic parlar d'Isis maternal, d'Hathor somrient o de Sacmis terrible. Especial menció mereix la deessa Neit de Sais, única deessa primordial de l'antic Egipte que s'ha engendrat a si mateixa i ha creat allò que existeix, déus i homes especialment, sense cap intervenció masculina. Figura al panteó egipci per dret propi al costat de déus com Ra, Ptah o Tot; es tracta de l'únic cas en què el principi de totes les coses es femení. Els grecs la identificaren amb Atenea, però la virginitat de Neit, com ja hem vist, no implica esterilitat.

2. DONA I PODER

Segons el testimoni formal de Diodor (I, 44) cinc dones han estat legalment faraó: «cinc reis nadius d'Egipte foren dones». Però la majoria de reis, artistes i sacerdots coneguts són homes, encara que és necessari recordar l'existència d'un clergat femení.

Cinc dones al tron d'Egipte és francament poc sobre una nòmina d'uns dos-cents reis barons de nom conegut. Els dubtes que fins ara han tingut els egipcòlegs de reconèixer aquestes dones s'estan dissipant a l'actualitat i sabem amb força seguretat qui foren.

La primera d'elles va ser *Nitocris*, últim monarca de la Dinastia VI i de l'Imperi Antic. La segona, *Escmiofris*, tanca la Dinastia XII i l'Imperi Mitjà. Observem un factor comú de valor general: ambdues tanquen una època d'esplendor a la història d'Egipte i amb elles comença un període de crisi –el Primer i Segon Període Intermediari, respectivament. D'aquí podem extraure una norma històrica que comprovarem immediatament: les dones només van arribar a regnar a Egipte en èpoques de crisi.

A la mort d'Amenhotep I, segon monarca de la Dinastia XVIII i de l'Imperi Nou, es plantejà per primera vegada el problema de la successió dinàstica. A

falta d'un hereu baró legítim, el rei va ser succeït pel seu cunyat Tutmosis I, casat amb la princesa Amosis, probable germana d'Amenhotep I. Amosis aportà a Tutmosis I els drets de la reialesa; aquest adoptà el nom de Tutmosis per remarcar que fou Tot, déu de la Llei, qui el va fer rei.

Quedaven plantejades dues teories de la legitimitat monàrquica: la que assimilava el nou rei a Amon en virtut de la Llei, que seria preconitzada pels reis d'ascendència il·legítima, i la que establia que no és la Llei, sinó Amon per naixement qui fa reis, posició defensada pels sacerdots d'Amon.

El mateix problema de successió va tenir Tutmosis I, que fou succeït per Tutmosis II, fill d'una de les seues concubines. Però la prematura mort del propi Tutmosis II sense hereu legítim aguditzà la crisi dinàstica. Va ser designat successor un fill bastard del rei, un nen encara al moment d'accedir al tron, així que s'acordà el seu matrimoni amb una filla legítima de Tutmosis II i de la reina Hatxepsut. Donada la minoria d'edat del nou rei, Hatxepsut fou designada regent.

Des de l'any II de Tutmosis III, Hatxepsut començà a fer servir amb intermitències noms i títols reials, al temps que el rei «legítim» era gradualment eclipsat i arraconat. Finalment, l'any VII de Tutmosis III la reina regent decidí coronar-se rei, adoptant definitivament el protocol faraònic amb els seus cinc noms complets i remuntant el començament del seu propi regnat personal a la data de la mort de Tutmosis II i coincidint amb els anys de regnat de Tutmosis III. Encara més, Hatxepsut escriu els seus noms i títols en masculí i es fa representar vestida d'home, amb cos d'home i, fins i tot, amb barba postissa; segurament era conscient del poder de la tradició, que preferia veure un home com a rei d'Egipte. En aquest context és clar que la majoria d'edat de Tutmosis III va passar desapercibuda.

Hatxepsut, en l'aspecte polític, consagrà la teocràcia i el poder del clericat d'Amon. Ella era l'únic rei «de veritat», per dret de sang, descendent directe d'Amon; només Amon podia fer reis, i els feia des del seu naixement.

El clericat d'Amon va crear per a ella el mite de la teogàmia, segons el qual les reines, esposes d'Amon, queden consagrades com tabernacle de la llavor divina del déu i, per tant, dipositàries legítimes de la monarquia.

L'any XXII del regnat de Tutmosis III morí Hatxepsut. Passats bastants anys Tutmosis III va decidir actuar contra la memòria de la reina (*damnatio memoriae*), fent algunes usurpacions o desmantellant algun dels seus monuments. En realitat, qui desencadenà l'autèntica persecució contra Hatxepsut fou Ramesses II, dins del context de persecució d'«heretges» del passat, entre els quals s'inclogueren per una banda totes les dones regnants i per una altra els faraons del Període Amarnià.

Entre els faraons amarnians ha de trobar-se la quarta dona que regnà Egipte. Aquesta misteriosa reina ha estat la més difícil d'identificar. El mateix Manetó recorda l'existència en aquest moment d'una reina a la qual ell anomena *Acenqueres*. Ha d'afegir-s'hi una sorprenent ascensió en la importància de les

dones al costat del seu marit, el faraó, a l'època que precedeix immediatament la revolució amarniana. I així trobem representacions de faraons amb les seues esposes de la mateixa grandària, com per exemple Mutemuia o Tiy, no pertanyent cap de les dues a la família reial, fet que era obligatori a començaments de la Dinastia XVIII. Així mateix sabem que Nefertiti, esposa principal d'Akhenaton, jugà un paper de primer ordre en la revolució religiosa promoguda pel seu marit; a la mort d'Akhenaton va assumir el poder, però incapaç de controlar-lo desaparegué sobtadament, sense que tornés a ser nomenada mai més.

La cinquena reina d'Egipte fou precisament una descendent directe del propi Ramesses II. Es tracta de *Tausert*, que tingué un període de regnat absolutament sola, a finals de la Dinastia XIX. La seva memòria seria perseguida per Setnakht, fundador de la Dinastia XX.

Un altre cas de control de poder polític, econòmic i religiós per part de dones és el de les divines adoradores d'Amon, clericat on el faraó consagrava una de les seues filles com esposa del Déu i Divina Adoradora d'Amon i a qui delegava el poder suprem religiós i polític de l'Alt Egipte. Estava destinat a contrarrestar el poder desorbitat i feudalitzant del clericat d'Amon durant el Tercer Període Intermediari. Van arribar a actuar com autèntiques virreines de l'Alt Egipte.

3. DONA I VIDA QUOTIDIANA

Escrits sapiensals datats a l'Imperi Antic, adverteixen ja dels perills antisocials que pot provocar la dona: es tracta de la primera exposició coneguda sobre els eterns tòpics de la coqueteria femenina.

L'Egipte pagà, contràriament a allò que succeeix en altres civilitzacions antigues, ha valoritzat la dona, concedint-le els mateixos drets jurídics i les mateixes promeses d'eternitat que a l'home...

La regla general és la d'un estat civil patrilinial, amb algunes excepcions especialment notables, per exemple a l'Imperi Mitjà.

La societat egípcia fou una societat amb preponderància masculina, però no tirania. Heròdot constatà (II, 35) escandalitzat, que les dones egípcies circulaven lliurement per ciutats i camps. No van haver-hi tampoc vels de cap mena i les dones podien lluir generosament el seu rostre i el seu cos.

Les dones egípcies prengueren part activa en diferents processos de producció del seu país: indústria tèxtil, alimentària. Tenien accés a la cultura, doncs coneixem l'existència de dones que sabien escriure.

De totes maneres, el seu paper primordial era el d'esposa i mestressa de casa, això sí, protegida per disposicions matrimonials avantatjoses. Els joves tenien llibertat per elegir els seus cònjuges. El matrimoni sempre fou monògam, però a les classes altes existia el concubinat. Només el rei podia practicar legalment l'incest i la poligàmia.

La família egípcia pot definir-se con restringida, efímera i liberal: constituïda per un marit, una esposa amb àmplia independència econòmica i els fills no emancipats. En contraure matrimoni, els joves abandonaven el si de les seves famílies d'origen per a convertir-se en pares o caps d'una nova família. No hi havia cognoms o noms de família: per a l'administració els individus eren senzillament anomenats «X fill de Y»

El matrimoni era un acte privat. Els «contractes matrimonials» són documents que regulaven els pactes econòmics establerts amb motiu d'un matrimoni. Aquests «contractes» il·lustren l'alt grau d'independència que posseïa la dona, pràcticament igual que l'home davant la llei. Després del matrimoni, la dona conservava les seves propietats, disposava d'elles lliurement i podia augmentar-les.

El divorci també era un acte privat pel qual una part de la parella simplement rebutjava a l'altra. Es tractava d'un fenomen habitual malgrat les dures condicions econòmiques de qui prenia la iniciativa i de les pressions socials.

En conclusió, era una situació molt semblant a la seva situació en la societat occidental actual. Iguals als homes davant la llei i gaudint de la mateixa llibertat que ell. A la pràctica, la immensa majoria de dones foren mestresses de casa, esposes i mares, i molt poques s'incorporaren a les tasques productives, intel·lectuals o d'exercici de poder. Tot i amb això, proporcionalment parlant, van ésser moltes més les que s'incorporaren a aquests tipus d'activitats que a qualsevol altra de les societats orientals antigues o fins i tot que a la societat greco-romana.

Finalment, Cleopatra VII, que defengué la independència d'Egipte en un món regit exclusivament per homes i on Roma estava a punt d'apropriar-se de totes les ribes del Mediterrani, va saber treure el més gran profit de les seves millors armes, els seus encants femenins, enmig del violent món que li va tocar viure. Una vegada derrotada en aquesta lluita desesperada i desigual, revestida de totes les insígnies i símbols del poder reial que havien ostentat antany generacions i generacions de faraons, aquesta dona excepcional va saber donar-se una mort digna, posant un honrós final a la història independent d'Egipte.

BIBLIOGRAFIA

Léonard Cottrell: *Les Epouses des Pharaons*. París, 1968.

Suzanne Ratie: *La Reine-Pharaon*. París, 1972.

Jean Vercoutter: «La mujer en el Antiguo Egipto», a *Historia mundial de la mujer*.

Vol. I, *Prehistoria y antigüedad*. Barcelona, 1973, pp. 59-135.

Nofretete, Echnaton. Maguncia, 1976.

Echnaton, Nofretete, Tutanchamun. Maguncia, 1976.

R. Krauss: «Meritaten as Ruling Queen of Egypt and Successor of Her Father Nipkhouria-Akhenaten», a *First International Congress of Egyptology*. Cairo, 1976. Acts, Berlín, 1979, pp. 403-406.

- Robert Hari: «La persécution des Hérétiques», a *L'Egyptologie en 1979. Axes Prioritaires de recherches*. Vol. II, «Colloques Internationaux du C.N.R.S.», núm. 595, pp. 259-262.
- Suzanne Ratié: *La Reine Hatchesout. Sources et Problèmes*. «Orientalia Mospeliensia», I. Leiden, 1979.
- Philipp Vandenberg: *Nefertiti. Una biografia arqueológica*. Esplugues de llobregat, 1979.
- Nofret-Die Schöne. Die frau im Alten Aegypten*. Maguncia, 1984-1985 (edició catalana d'un dels dos volums, Barcelona, 1986).
- P.F. Dorman: «The Date of Hatshepsut's Proscription», a *Fourth International Congress of Egyptology*. Munich, 1985. *Abstracts of Papers*. Munich, 1985, pp. 55-57.
- Josep Padró: «La mujer en el Antiguo Egipto», a *La Mujer en el mundo Antiguo. Actas de las V Jornadas de Investigación Interdisciplinaria*. Madrid, 1986, pp. 69-80.
- Christiane Desroches-Noblecourt: *La Femme aux temps des Pharaons*. París, 1993.
- Abdel Halim Nur el Din: *The Role of Women in the Ancient Egyptian Society*. El Caire, 1995.